

цього квартири учителів були, пекарня, школа... Нас спочатку зробили середняками, потім міцними середняками" [4, 57]. Заможний селянин-власник став, за влучним висловом С. Кульчицького, "одним з головних об'єктів державного терору" [8, 219]. Стан тодішнього гончарства колоритно відображає популярна в той час примовка:

"О ти, гончар, моя мати,
Гончареві треба дати
За покришку, за макітру,
За глечика, за горнятко
Та й начальству ще на взятку" [9, 26].

Роботи народних митців Федора Чирвенка, Василя Поросного, Івана Гладишевського, Остапа Ночовника-Носика, Гаврила та Явдохи Пошивайлів, Івана Білика, Василя Омеляненка, Миколи Китриша прикрашають колекції багатьох музеїв світу.

Здобуття незалежності, піднесення національної самосвідомості, повернення незаслужено забутих імен – ці процеси, що відбуваються у суспільстві, призводять до підвищення інтересу до культурної та духовної спадщини свого народу, його історичної пам'яті.

Незважаючи на заходи, що вживаються задля збереження та популяризації народних промислів, як-от: щорічне проведення Сорочинського ярмарку, що має статус Національного, їх стан залишає бажати кращого. За повідомленням Полтавського обласного часопису "Край", в селищі Опішному, столиці українського гончарства, закривають останній цех з виробництва кераміки. Два заводи, що раніше поставляли свою продукцію у 18 країн світу, наразі не працюють. "Тепер тут два гончарі, а колись було двадцять... Через брак замовлень ледве живемо", – говорить директор приватного підприємства "Гончарний круг" Михайло Задорожний [10, 6].

Його болісні думки продовжує голова селищної ради Олександр Кужим: "Ні державної, ні місцевої підтримки ми не дочекалися... Справжнє гончарство почало занепадати. Місцевий ринок заповнила дешева кітчеві кераміка" [10, 6]. Але ситуація не така вже й катастрофічна. Народне ужиткове мистецтво, рукомисло, творча самобутність народних майстрів не зламалися від нехтування офіційної влади і складних економічних умов сьогодення. Підтвердженням тому є проведення першого Міжнародного фестивалю, в якому брали участь молоді гончарі із двадцяти п'яти міст України, а також із Румунії, Молдови, Білорусі та Росії.

1. Задорожнюк А. *Кустарні промисли в містах та містечках Поділля у II половині XIX – на початку XX ст.* // *Київська старовина*. - 2005. - № 4.
2. Малих М. В. *Гончарський край* // *Край* Обласна щомісячна інформаційно-красна газета. - 2004. - № 6.
3. Володарський Я., Нетоміна Е. *Сельские кустарные промыслы Европейской России на рубеже XIX – XX ст.* - М., 2004.
4. Міщанин В. *Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)* - Опішине, 2005.
5. Шерстюк В. *Чотирьохтисячолітні знахідки з Гребінки* // *Край* Обласна щомісячна інформаційно-красна газета. - 2007. - № 38.
6. Маслак В. Маслак О. *"Записки" Миколи Арандаренка як джерело з вивчення господарського життя*

Кременчуцького повіту у XIX ст. // *Гуржіївські історичні читання (збірник наукових праць)* – Черкаси, 2007.

7. Супрун Т. *Роль Полтавського губерньського земства в розвитку етнокультури краю* // *Край*. - 2006. - № 23.
8. *Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928)* - К., 1996.
9. Ганжа П. О. *Тавмніці українського рукомисла*. - К., 1996.
10. *Край*. - 2007. - № 40.

О.А.Коляструк

СІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І СЕЛЯНСТВО НА ПЕРЕТИНІ РАДЯНСЬКИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ 1920-х рр. У ВИМІРАХ ЩОДЕННИХ ПРАКТИК

Складні і бурхливі модернізаційно-трансформаційні процеси у державно-політичному, соціально-економічному і національно-культурному житті першої третини XX ст. не тільки радикально змінили господарський уклад на селі, а й порушили систему традиційних цінностей і стосунків у сільському середовищі, істотно вплинули на менталітет селян. В сучасній українській історіографії ця проблема знайшла відображення у працях з історії селянства [1; 2].

Втім спеціального дослідження про перипетії взаємин селянства з інтелігенцією в умовах радянської державної політики першого десятиліття поки що не написано. У пропонованій статті здійснюється спроба позначити вузлові моменти зламу усталеної системи стосунків селян та інтелігенції крізь призму повсякденного життя. Об'єктом дослідження є українська інтелігенція, предметом – її стосунки з селянством. На нашу думку, штиб життя селянства, його ціннісні складники, домінуючі настрої і запити, надії і сподівання сільської спільноти значною мірою визначались впливом на неї сільської інтелігенції, передовсім, в особі духівництва та вчителів. Традиційний консерватизм селянства, зосередження на господарських проблемах і родинних потребах разом з тим не засвідчували його байдужості до політичних змін і не означали його відсторонення від суспільно-політичного життя. Через брак інформації і неписьменність селянства зазвичай апелювало до освічених верств. Сільська інтелігенція на початок XX ст. доволі чітко визначилась зі своїми рольовими функціями у селянському середовищі і на час революційних змін виявилась органічно вмонтованою в інфраструктуру українського села. Саме тоді вона остаточно визначилась як окрема соціальна верства, виступила активною свідомою силою суспільства [3, 158].

Головну роль в організації житейського укладу і духовно-культурного ладу сільської громади відіграло сільське духівництво (незалежно від конфесійної приналежності). Згідно зі своїм призначенням, служителі культу сприяли законслухняності і релігійному послуху селян, впливали на цілісність громади та її згуртованість, на формування і підтримку в ній настроїв поваги один до одного, підтримували традиції взаємодопомоги, взаємовиручки, громадської терпимості і житейської поступливості. Священик, якому за професійними

обов'язками випадало бути причетним до всіх визначальних подій – від народження до смерті – у житті кожної родини, був посвячений у всі плани і секрети селян. Через таїнство сповіді він знав про них найпотаємніше, скоєне чи намерене, зумисне чи випадкове, гадане чи несподіване. При гарному осмисленні цих відомостей священник у своїх проповідях тонко і цілеспрямовано впливав на психологію своїх парафіян, скеровував їх дії у потрібне русло, навіював їм настрої, укріплював у переконаннях, розвіював страхи і сумніви, заохочував у них почуття відповідальності і самотійності. Для більшості селян (особливо селянок) судження священника почасти визначали етичний вибір, нерідко думка духівника була вирішальною на терезах власного селянського сумління.

Така центральна роль церковнослужителя на селі не могла не бути об'єктивованою з боку влади. За останніх років царського режиму православне духівництво (що складало понад 90% від загального числа священників в Україні [4, 31]) було одним з його наріжних стовпів (уваровська тріада: самодержавство, православ'я, народність – продовжувала діяти, хоча кризовість її чинності вже була очевидною).

Встановлення влади рад і утвердження ідеології та державного курсу більшовиків нагально вимагало підважити фундаментальний вплив церкви, оскільки співіснування двох "носіїв істини", що претендують на статус вищого арбітра у питаннях моралі, було неприпустимим. Для цього більшовики запровадили відповідні теорії і практики [5]. Проголосивши відокремлення церкви від держави, більшовики натомість поставили її під цілковитий контроль і залежність від неї шляхом її розорення, плондрування святинь, наруги над мощами, закриття монастирів, нацькування один на одного віруючих різних сповідань і конфесійних приналежностей тощо. Одним з діяльних імперських засобів послаблення церкви був розкол її єдності, влада використала стан загальної кризи в православ'ї на свій інтерес. З цією ж метою більшовиками була легітимізована Українська автокефальна православна церква [6], яку підтримувало міцне селянство і стара українська інтелігенція, тобто ті верстви, які сповідували національні традиції життя [7, 52], що стало підставою їх скорого нищення і репресій.

Серед арсеналу засобів послаблення церкви був вжитий метод морального і фізичного приниження церковнослужителів. Їх розорювали, забираючи храмові приходи, конфіскуючи землі і майно, звинувачували у шкідництві і пособництві ворогам народу (монархістам, білогвардійцям, петлюрівцям), в антидержавних і протигуманних діях під час кампанії вилучення церковних цінностей для допомоги потерпілим від голоду. Більшовицькі агітатори і преса не гребували різними засобами (вдаючись до грубих фальсифікацій і обману), щоб посіяти сумнів серед селянства щодо авторитету церковників, щоб зруйнувати атмосферу довіри до їх слів і дій. "Наукове" розвінчування церковних чудес (оновлення, миро- і кровоточення ікон, зцілення мощами), глузування з довірливості й наївності простих віруючих підточували повагу і довіру з боку селян до духівництва. Результативно у цьому напрямку діяв прийом оприлюднення побутових слабостей і висміювання особистих вад священників. Така тактика в перші роки

радянської влади була обосібним мечем і проти селян, і проти інтелігенції: деморалізоване селянство опинялось без духовного поводири, а церковна інтелігенція переставала бути потрібною у повсякденному житті сільської громади. Безпорадність священників протистояти атеїстичним заходам і діям влади розчаровувала селян, що в їх свідомості нерідко оберталась на недовір'я до церковників і повну зневіру у всемогутності і справедливості Бога.

Учительство на селі справедливо займало позиції культурної верхівки сільської спільноти. Учитель, як і священник, визначав духовно-культурні пріоритети громади. Його діяльність не обмежувалась дидактичними вправами з дітьми, його спеціальна освіта і загальна освіченість розумілась як спільний скарб громади і була джерелом знань для односельців. Через неписьменність більшості дорослих селян саме на учителя покладався обов'язок тлумачити економічні і політичні новини, нововведення, читати і коментувати пресу, спростовувати чи підтверджувати чутки, пояснювати події та явища в суспільстві і природі, оцінювати критичні ситуації й підказувати способи їх розв'язання, прогнозувати ймовірні зміни чи обставини тощо. По мірі посилення модернізації на селі роль учителя зростає, почасти витісняючи з провідних позицій священника. Без думки учителя особливо не можна було обійтися у змінюваних обставинах державного і суспільного життя. Селяни йшли до вчителя за роз'ясненням змін, що відбувались, і практичною порадою, як діяти за нових умов життєдіяльності. Учитель разом з агрономом, землевпорядником, земським уповноваженим був задіяний у налагодженні господарювання на землі, поширював нові знання про аграрні відносини, роз'яснював основи ринкових стосунків та їх кон'юнктурні коливання. Будинком чи помешканням вчителя – це водночас культурно-громадська установа: бібліотека, клуб, пошта, консультаційний пункт, майстерня.

За умов пробудження національної свідомості і становлення нації учитель на селі був камертоном національного життя. Він підносив не тільки загальну письменність, а й був національним просвітником, поширював знання про вітчизняну історію та культуру, сприяв формуванню національної пам'яті та міфології як складників національної ідентифікації. Величезний вплив на селянство мали Просвіти (рух розпочався у 1905-1906 рр.), кількість яких у 1921-1922 рр. (в умовах голоду й розрухи) зросла з 4 тис. до 4,5 тис. [8, 74]. На Всеукраїнській нараді завідувачів відділами освіти губкомів у лютому 1922 р. Просвіти були охарактеризовані як "небезпечний ворог пролетаріату на селі" [9, 75] і розпочалась політика їх "завоювання". На початок 1923 р. на селі залишилось 573 Просвіти [8, 75], натомість їх національно-патріотична діяльність була підмінена політикою "коренізації". Свідомий український учитель мав виконувати агітаційно-пропагандистську роботу серед селянства на користь більшовицької ідеології, натомість за підтримку національної ідеї його піддавали переслідуванню. Селянство, спостерігаючи таку зумисну метаморфозу, так само зневірювалось у переконаннях освітян, відмовляло вчителю в власній довірі.

Традиційно на селі вчитель був уособленням моральності, правдивості, порядності. Його приватне життя, ще більшою мірою, ніж усіх селян, підпадало тотальному контролю громади. Статус учителя на селі

у перші роки радянської влади був помітно понижений погіршенням його матеріально-побутового забезпечення [10, 101]. Якщо до першої світової війни сільський учитель мав платню, що була вище середньої по країні і забезпечувала йому цілком нормальне життя, то на початку 20-х рр. він не мав жодної державної підтримки, коли ж виплати були налагоджені, коштів бракувало для гідного існування. Вчителі вимушені були займатися нефаховою справою, шукати засобів до існування за межами села, обмінювати приватні речі на продукти харчування, а то й жебракувати у селян. Більшість мусили значну частину свого робочого часу витратити на городню працю, а не віддавати професійним обов'язкам, в тому числі й з підвищення своєї кваліфікації. Траплялись випадки, коли вчитель вдавався до спеціального знижування оцінок учнів, щоб заохотити батьків до забезпечення його власної матеріальної підтримки. Такі факти свідчили не тільки про певну деморалізацію учительства, а й про розпад традиційних взаємин поваги. Злидарські умови життя, хатня занедбаність, особиста неакуратність провокували громадянську байдужість учителя, викидали його на маргінальні терени з кола сільської спільноти. Позбавлене учительського просвітництва селянство прирікалося на примітивізацію громадського життя, його профанізована свідомість ставала здатною до сприйняття догматики більшовизму, а в більшості випадків просто блокувалася щодо адекватного сприйняття реалій великої політики і власного повсякдення. Гальмування процесів критичного мислення селянства і активної опірності (за умов нагляду і репресій) обезпечувало владі прищеплення необхідних норм життя, селянська звичка мовчки переносити випробування, перецікувати важкі часи спрацювала на збайдужіння селянства та сприйняття психології приреченості і настроїв фаталізму.

1. Присяжнюк Ю.П. *Українське селянство XIX-XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм.* – Черкаси: Відлуння-плюс, 2002.
2. Дровозюк С.І. *Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. XX століття: історіографічний нарис.* – Вінниця: О.Власюк, 2005.
3. Касьянов Г.В. *Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет.* – К.: Либідь, 1993.
4. Пащенко В.О. *Держава і православ'я в Україні 20-30-ті рр. XX ст.* – К., 1993.
5. Киридон А.М. *Час випробувань: держава, церква і суспільство в Радянській Україні 1917-1930-х рр.* – Тернопіль, 2005.
6. Ігнатуша О. *Українська автокефальна православна церква (1917-1930): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ХДУ ім. В.Каразіна.* – Харків, 1993.
7. *Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): У 3-х кн.* – Кн. II. – К.: Інститут історії України АН України, 1994.
8. Касьянов Г.В. *Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля.* – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: КІУС, 1992.
9. *Центральний державний архів громадських організацій України.* – Ф.1. – Оп.6. – Спр. 32.
10. Масненко В.В., Шаров І.Ф. *Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х років // Український історичний журнал.* – 1990. – №12.

Т.О.Лахач

ДЕРЖАВНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СЕЛЯНСЬКИХ СІМЕЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1930-Х РОКІВ В УМОВАХ "ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЯ ЯК КЛАСУ"

Сім'я посідає вагоме місце в розвитку будь-якого суспільства й українського зокрема. Це пояснюється тим, що в умовах потреби у спілкуванні, увазі, підтримці вона стає опорою для особистості. Саме такий факт обумовив принцип дії державної регламентації селянських родин, де суспільно-політичні потрясіння відбувалися у формі боротьби за становлення "нової" людини.

Ми вдаємося до висвітлення процесу переслідування і нищення куркулів з їх родинами, а не іншого прошарку суспільства тому, що саме цей прошарок залишився на початку 30-х років єдиним, який перебував у стадії цілісності. На думку автора, надзвичайні заходи стосовно селянських родин були покликані докорінно змінити їхню соціальну психологію і перетворити в клас, чия виробнича діяльність піддавалася б прямому регулюванню з боку радянської держави.

Соціоісторичний аналіз державної регламентації селянських сімей в умовах "ліквідації куркульства як класу" в хронологічному діапазоні першої половини 1930-х років ще не був предметом спеціальних історичних дисциплін. Значний масив наукових пошуків українських дослідників представлений у формі викладу документальних свідчень очевидців. Але у більшості, висвітлюючи в політичній, економічній і соціальній площині різні історичні факти розвитку української історії 1920-1930-х років, автори розглядають проблему державної регламентації селянських сімей у радянській Україні як додаткову чи порівняльну інформацію, яка здебільшого є дотичною до нашої теми.

Однак наша розвідка була б неможливою без наявності праць, які так чи інакше торкаються проблеми. Розгляду трагічних сторінок у долях заможних селян і їх родин присвятили свої праці С.Кульчицький, Г.Касьянов, В.Даниленко І.Білас, С.Білокінь, Д.Табачник, І.Усенко, Ю.Шаповал, Г.Костюк та інші [1]. Дослідники торкаються питання державної регламентації селянських сімей в умовах "ліквідації куркуля як класу"

і звертаються до опису соціальних подій, психологічного стану суспільства, сім'ї.

Крім того, в останні роки історіографія проблеми розширюється за рахунок досліджень суспільно-політичної історії. Студії О.Реєнта, Г.Капустян, С.Кульчицького та інших [2], які описують життя українського села в 20-30-х роках XX століття.

Розкриваючи дане питання, ми ставимо за мету висвітлити зміст, характер й механізм запровадження більшовицької моделі державної регламентації селянських сімей у радянській Україні першої половини 1930-х років в умовах "ліквідації куркуля як класу".

Перш за все зазначимо, що умови родинного життя, правила суспільного існування, особистий світогляд кожного із членів селянської сім'ї на вказаний період був зумовлений регламентаційним режимом